

MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT-DP – 2008/28

Megjegyzések Navratil Ákos elmélettörténetéhez

CSATÓ KATALIN

Műhelytanulmányok
MT-DP – 2008/28

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Műhelytanulmányaink célja a kutatási eredmények gyors közlése és vitára bocsátása.
A sorozatban megjelent tanulmányok további publikációk anyagául szolgálhatnak.

Megjegyzések Navratil Ákos elméletörténetéhez

Csató Katalin
tudományos főmunkatárs
MTA Közgazdaságtudományi Intézet
csato@econ.core.hu

2008. december

ISBN 978-963-9796-46-1
ISSN 1785-377X

Publisher:
Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences

Megjegyzések Navratil Ákos elmélettörténetéhez

CSATÓ KATALIN

Összefoglaló

Navratil Ákos (1875-1952) az elméleti közgazdaságtan egyik kiemelkedő képviselője volt a 20. század első felében. Műveiből készített válogatás a Magyar Közgazdasági Klasszikusok 8. köteteként jelent meg. A tanulmány Navratil széleskörű elmélettörténeti érdeklődéséből egy apró szempontot emel ki, a fiziokratákról kialakított véleményét. A főbb kérdéskörök: a fiziokraták tudománytörténeti értékelése Adam Smith-hez való viszonyuk szempontjából, nézetrendszerük kapcsolódása a filozófiához és jelentőségük a 18. század utolsó harmadában. A tanulmány a felvetett kérdésekhez kapcsolódva árnyaltabban fogalmazza meg Navratil véleményét.

Tárgyszavak: Navratil Ákos, fiziokrácia, Adam Smith, filozófia, elmélettörténet

JEL kód: B11

Köszönetnyilvánítás: A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az OTKA 63118. számú programja támogatta.

Comments on Ákos Navratil's history of theory especially his relationship to the physiocracy

KATALIN CSATÓ

Abstract

Ákos Navratil (1875-1952) is an outstanding theoretical economist from the first half of the 20th century. A selection of his works was published as volume 8 in the series Classics in Hungarian Economics (*Old truths and new theories in economics* by Ákos Navratil, (int., ed. by M. Hild)). The study focuses on one element from his wide array of interests in economic theory: his evaluation of the physiocracy. The main topics addressed include a historical evaluation of the physiocrats in terms of their relationship to Adam Smith, the connection of their views to (contemporary) philosophy, and the change in judgment of them in the last third of the 18th century. The study's approach results in a slightly different view than that expressed by Navratil.

Keywords: Ákos Navratil, Physiocracy, Adam Smith, Philosophy, History of Economic Thought

BEVEZETÉS

A második világháborút követő években az akadémiai közgazdaságtan merőben új feltételek között, új eszmei alapon, új célokkal indult és megtagadott minden ismeretet, amely e tudományágban az idők folyamán felhalmozódott.

A polgári irányzatok kiszorultak a tudományos életből hagyományos intézményi, szervezeti kereteikkel együtt és rangos, vagy kevésbé rangos képviselői a szellemi és fizikai lét perifériájára kerültek. A szakmai intézmények, orgánumok, az oktatási rendszer, a tudós testületek, a tudományos teljesítmények elismerése, minősítése, a tudományos munkák értékelése, az oktatók, a kutatók kiválasztása, a hallgatóság megválasztása, összességében a szakmai megnyilvánulás valamennyi lehetősége az új politikai hatalom, a pártirányítás kezébe került.

Az ismeretek folyamatossága megszakadt, jöllehet a közgazdaságtudomány történetében a "felhalmozott tudás" nem ekkor veszett el először. A magyar közgazdasági gondolkodás története során mindig is "nyelvébe és szakaszokba zárt" volt. A hazai eredményeket a magyar nyelv zárta el a világtól, határainkon belül pedig sokszor hiányzott az elődökkel való kontaktus. Egy angolszász közgazdász számára természetes, hogy a közgazdaságtan alapjait A. Smith, esetleg David Hume fektette le, francia kollegája François Quesnay nevéhez köti a "politikai gazdaságtan" keletkezését. Egy magyar közgazdász kit tekint távoli elődének? Ki tudja, ki volt Berzeviczy Gergely, s hogy David Ricardo-val egy időben fejtette ki a komparatív előnyök elvét?

A második világháborút követő években a "folytonosság tudatos megszakítása" folyt, kíméletlenül, szigorú logika mentén. Mikro-szinten a barátok, ismerősök között, mezo-szinten a helyi társadalom tagjai között, makro szinten a társadalmi osztályok, csoportok, rétegek között. Az évszázadokon át megszerzett "intellektuális tudás": a humán tőke, a kapcsolati tőke és a szervezeti tőke hirtelen leértékelődött, s ezzel a gazdaság is erőforrásai közül az egyik legnagyobb értéket veszítette el.

A felejtésre ítélt tudósok közül Navratil Ákos írásaiból adott közre egy válogatást a Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdasági Elméletek Története Tanszék a Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozat 8. köteteként.¹ Heller Farkas mellett talán Navratil Ákos (1875-1952) tekinthető az elméleti közgazdaságtan legtekintélyesebb képviselőjének a 20. század első felében. Mindkét professzor egyetemi előadói-szemináriumi (a Pázmány Péter Tudományegyetemen illetve a Műegyetemen) és elméleti-tudományos tevékenysége egyaránt kiemelkedő. Heller és Navratil is művelt, elkötelezett elmélet-történészek is, mindketten, ha

¹ Navratil Ákos: *Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban*. Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozat. A bevezetőt írta és a szövegeket válogatta Hild Márta. 2007. Budapest, Aula

más-más jelleggel is, megírták a maguk forrástanulmányokon alapuló történeti áttekintéseit. Navratil a két kötetes *Közgazdaságtan*-t (1933, 1939), Heller *A közgazdasági elmélet történeté*-t (1943). Az elmélettörténeti megközelítés szinte minden tanulmányukra jellemző. A történeti látószög számukra nem amolyan tudományos díszítő elem, amely munkájuk mívességét emeli, hanem gondolkodásmódjuk lényege.

Hosszú, közel nyolcvan éves kort éltek meg, de 1948 után, életük utolsó éveiben aktív tudományos tevékenységet nem folytathattak, életművük kikerült az egyetemi tankönyvekből.

Az 1948-ban újonnan szervezett közgazdaságtudományi egyetemről Navratil eltávolítását maga Friss István "rendelte el". Erről tanúskodik Andersen Tiborhoz² írt válaszelevele: "December 13-i levelében közöltekkel kapcsolatban emlékeztetem az elvtársakat arra, hogy ismételten kifejtettem már a szakszervezet illetékes vezetői előtt azt a véleményemet, hogy a közgazdaságtan a hites könyvvizsgálók vizsgatárgyai között az a tárgy, amelyből polgári közgazdászt nem szabad vizsgáztatni hagyni. Mód Aladár elvtárstól nemrég megütközéssel hallottam, hogy újból Navratil vizsgáztatott. Ennek szerintem többé nem szabad előfordulnia, és hogy ez elkerülhető legyen, feltétlenül ki kell szélesíteni a vizsgáztatók körét, mert két ember - Mód és én - kevés. Nagyon gyakran előfordulhat, hogy egyikünk sem ér rá és Navratil beállítása még kényszer megoldásnak sem felel meg. Kérem az Elvtársakat, hogy ennek megfelelően oldják meg a kérdést a legközelebbi jövőben."³

Navratil egész életében arra törekedett, hogy az aktuális közgazdasági problémákhoz az elmélet történeti eredményei felől közelítse. Gondolatmenetét mindig a múlt eredményeire építette, a klasszikus iskolák tanításai jelentették számára a viszonyítási pontot az új elméletek megítélésében. Az Akadémián felolvasott székfoglaló beszédének címe "*Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban*" (1927. november 21) rávilágít ars poeticájának lényegére.

Száma számára a klasszikusokat az angolok jelentették, akik örökérvényű igazságaik mellett, mondta, hibáikkal, túlzásaikkal is megtermékenyítően hatottak, új szellemi irányzatokat indítottak el.

Elméleti felfogásának kialakításában fontos szerepet töltött be, fiatalon, 23 éves korában publikált elmélettörténeti pályadíjnyertes munkája. Adam Smith tudományos egyéniségéről, példátlan sikeréről és tudománytörténeti jelentőségéről kibontakozott korabeli vitában Navratil a maga álláspontjának kialakításához alapos kutatásokat végzett. Problémafelvetései: Adam Smith elméletének eredetisége, két fő műve közötti kapcsolat, a

² Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete, Andersen Tibor osztályvezető levele az MDP Állampolitikai Osztály Friss István részére. M-KS-276-115/96 őe. 8. l.

³ Friss István válasza. Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete, Andersen Tibor osztályvezető elvtársnak. 8. december 16. M-KS-276-115/96 őe. 7. l. Az idézett levélben a gépelési hibát kijavítottam Friss kézírással írt szövege alapján.

fiziokraták hatása és általánosságban működésük megítélése a mai napig újra meg újra felvetődő, megnyugtatóan mégsem tisztázott kérdések.

Navratil vissza-visszatérően foglalkoztatta a fiziokraták munkássága, számos tanulmányában "kereste viszonyát" hozzájuk. Számos cikkében mérlegelte az érveket és az ellenérveket, írásait át meg átszövi a fiziokrata doktrína megértésére irányuló törekvése. Cikkemben ehhez a ponthoz kapcsolódva néhány észrevétellel kívánok hozzájárulni a fiziokraták tudománytörténeti jelentőségének megfelelő értékeléséhez. .

A FIZIOKRATÁK TUDOMÁNYTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

Adam Smith rendszeréről és annak bölcséleti alapjáról írt elmélettörténeti munkájában Navratil kikerülhetetlenül beleütközött a "fiziokrata problémába". Amikor egy filológus pontosságával vizsgálta a *Wealth of Nations* időrendben különböző kiadásait és a szövegváltozatokat, amikor tanulmányozta a kapcsolódó műveket, azt találta, hogy "a gazdasági szabadságot hirdető elmélet, amely Smith rendszerének egyenes alapjául szolgál, többféle alakban lép elénk."⁴

Az elmélettörténészek abban egyetértettek, hogy a fiziokraták hatással voltak Smith tudományos nézeteire, a vita arról folyt, hogy ez a hatás mekkora volt és ténylegesen miben jelentkezett. Két szélsőséges vélemény fogalmazódott meg. Az egyik szerint Smith semmi újat nem alkotott, művének alapigazságait már a fiziokraták teljes mértékben felismerték. A másik álláspont szerint Smith tekinthető a modern gazdaságtan szellemi megteremtőjének.

Navratil sorra vette a pro és kontra érveket, noha magától a vita tárgyától elhatárolta magát. "Smithnek a fiziokratákhoz való viszonyát fontos kérdésnek mondom", írta, "mert bár nem várok az elsőbbségi vitáktól hasznos gyakorlati eredményeket, a teoretikusokra mégsem lehet érdektelen annak az ismerete, hogy mit foglalt bele egy új rendszer alapítója előző, sok tekintetben gáncsolt gondolkodók eszméiből a maga gondolatmenetébe."⁵ Perdöntőnek tartotta Smith glasgow-i előadásait⁶. Azt a tényt, hogy még franciaországi útja előtt hangzottak el, mielőtt személyes kapcsolatba került volna François Quesnay-vel, Mirabeau-val, vagy Turgot-val. A glasgow-i előadások bizonyítják Smith gondolatainak eredetiségét, írta Navratil, és felmentik a plágium vádjá alól.

⁴ Navratil Ákos: *Régi igazságok*...i.m. 15. o.

⁵ Navratil: *Régi igazságok*...i.m. 20. o.

⁶ Smith 1751-től 1763-ig a glasgow-i egyetemen morálfilozófiát tanított. Az 1890-es években előkerült egy iratköteg borítóján azzal a felirattal: *Juris prudence or Notes from the Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms delivered in the University of Glasgow, by Adam Smith Professor of Moral Philosophy.* MDCCLXVI. Smith jogtudományi és közgazdasági előadásainak egy tanítványa által lejegyzet anyaga. E jegyzeteket néhány évvel később Cannan publikálta: *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms delivered in the University of Glasgow by Adam Smith.* (Előadások a Glasgow-i Egyetemen az igazságszolgáltatásról, a közigazgatásról, a pénzügyről és a hadügyről) címmel. 1896, Oxford. Olvasható az interneten.

Csakhogly Smith könyvtárában ott volt, a Navratil birtokában lévő katalógus szerint, - amelynek címlapfotóját az emlékkötet közzé is tette - a fiziokraták előfutárának tekintett Richard Cantillon műve, az *Essai sur la nature du commerce en générale*, amelynek megjelenése 1755-ben szenzáció volt.⁷

A glasgow-i egyetem könyvtárának nyilvántartásából pedig azt is tudjuk, hogy Smith tanszékvezetősége idején került az egyetem könyvtári állományába a Diderot és d'Alembert által szerkesztett híres *Enciklopédia*.⁸ Az *Enciklopédia* VI kötetében (1756) jelent meg Quesnay politikai gazdaságtan tárgyában írott első cikke a *Fermiers (Bérlők)*, VII kötetében (1757) a *Grains (Gabona)*, *Impôts (Adók)*, *Hommes (Emberek)* írásai. Ezekben a művekben a gazdasági szabadság, a *laissez-faire* kívánalma vitathatatlanul jelen van. És hozzátesszük, hogy Smith nem volt hajlíthatatlan szabad kereskedelem párti, inkább az "ipari és kereskedő társadalom" elkötelezettje volt.

Az *Enciklopédia* ismeretére utal, első kötetére biztosan, hogy Smith előadásában a gombostűgyártást az *Enciklopédia Épingle* szócikkének mintájára⁹, 18 apró gyártási műveletből állította elő. S mint ismeretes Smith a *Wealth of Nations* fő munkájában a munkamegosztás munkatermelékenységet növelő hatását a gombostű készítő ipar példáján szemléltetette.

Smith glasgow-i utolsó előadásában, témám szempontjából, figyelemreméltóak befejező gondolatai. Mandeville nagy feltűnést keltő tanmeséjének magánbűnök-közhasznok alcímére utalva, kételyeinek adott hangot.¹⁰ Az a gondolat, írta, mely szerint a hivalkodó és haszontalan dolgok mértéktelen fogyasztása a köz gyarapodására nézve hasznos, mert a pénz az országban marad, pontosításra szorul.

1000 font csecse-becsére költve a gazdaságra nézve haszontalan, noha a pénz az országon belül marad mivel nem lép "termelési körútra" - állítja. Ha ezt az összeget egy kereskedő, egy gazdálkodó, vagy egy föltulajdonos közvetítésével költjük el, aki a kereskedelemre fordítja

⁷ A kereskedelem természetéről általában kalandos sorsú mű. A párizsi társaságokban találgatták ki lehetett a szerző, aki akkor már nem élt, ki jelentette meg, s valóban eredetileg angolul írták-e. (Címlapja szerint ugyanis angolról fordították franciára). A kéziratot Mirabeau márkí őrizte több, mint 16 éven át, és saját jegyzeteivel kibővítvé-javítva "szabadon Cantillon után" kívánta közre adni. Erről egy J.-J. Rousseau-hoz írt leveléből tudunk. "L'Ami des Hommes" (Az emberek barátja, 1756) című könyvének bevezetőjében Mirabeau azzal mentegette művének egyenlőtlen szerkezetét, hogy eredetileg egy kiemelkedő munkához fűzött észrevételek formájában kívánta megírni. Már kortársai között is akadt, aki azzal gyanúsította, hogy éppen Cantillon művének váratlan megjelenése miatt kényszerült e magyarázatra. Amit Cantillon, a szerző személyéről tudunk, az elsősorban a W. S. Jevons érdeme. Cantillon Londonban halt meg. Elbocsátott szakácsa bosszúból rágyújtotta a lakását. A legújabb kutatások szerint (Antoin E. Murphy) azonban Cantillon a tűzvészben nem halt meg, hanem hátrahagyva adósságait egy szigetre menekült.

⁸ Adam Smith: *Lectures on Jurisprudence V. Index of Authorities* p. 592

⁹ Az *Encyclopédie* 1755 V. kötetének *Épingle* szócikkére lábjegyzetben utalás is történik.

¹⁰ Mandeville: *The fable of the bees: or, private vices, publick benefits. (A méhek meséje avagy magánérkölcsek, közhasznok)*, 1732. Gyakorta fordítják közjavaknak. Franciául: *La fable des abeilles, ou Les fripons devenus honnêtes gens. Avec le commentaire où l'on prouve que les vices des particuliers tendent à l'avantage du public. (A méhek meséje, avagy gazfickókból lesznek a tisztességes emberek. Magyarázó jegyzettel, amelyben a szerző bizonyítja, hogy az egyéni bűnök a köz javára munkálkodnak.)* Magyarul: Bernard Mandeville: *A méhek meséje avagy magánvétkék - közhaszn.* 1969. Budapest, Helikon.

vagy aki több munkást alkalmaz, vagy aki a földeket jobban hasznosítja, akkor ez a kiadás profitot termel évente. A profit pedig a növekedést szolgálja, akkor is ha egy részét fogyasztásra fordítják, de még inkább, ha befektetik.

A *Wealth of Nations* című munkájában is vissza-visszatérően megjelent ez a gondolat. Amennyiben a tékozló - írja, otthon költi el azt a pénzmennyiséget, amelyért egyébként külföldi árukat vásárolt volna, abban az esetben járulna hozzá a gazdaság növekedéséhez, ha nem improduktív, hanem produktív munkásoktól vásárolna élelmet és ruházatot, akik fogyasztásuk ellenértékét profittal növelve újratermelik.¹¹

A fiziokrata nézetek mélyebb ismeretében azonnal észrevesszük az "áthallást". Náluk az improduktív módon elköltött kiadások akkor kapják a "fényűző" minősítést, amikor egy adott nagyságú pénzüsszeggel a "többletértéket" nem termelő ágazat termelését tartják fenn. Ha az elosztási rendszer nem veszi tekintetbe a természet törvényeit, s a földtulajdonosok osztálya (*la classe des propriétaires des terres*) többet fogyaszt az improduktív osztály (*la classe improductive*) gyakorta drága import nyersanyagokból készült luxustermékeiből és nem a mezőgazdasági javak fogyasztását preferálja, akkor az újratermeléshez szükségesnél kevesebb pénzt áramoltat vissza a bérlőkhöz, a termelőnek tekintett osztályhoz. (*la classe productive*). A nettó termék (*produit net*) ilyenformán "téves" elosztása következtében a gazdaság egésze az egyensúlytalanság és a tartós hanyatlás állapotába kerül.

A *Wealth of Nations* fejezeteiben Smith is használta a produktív és improduktív minősítést a munkára vonatkoztatva. (Lábjegyzetet fűzve hozzá, hogy másképp használja, mint a fiziokraták). De nem vitatta, hogy a legproduktívabb a mezőgazdasági tevékenység. "A mezőgazdaságban dolgozó munkások és igásállatok tehát nemcsak a saját fogyasztásuknak, vagyis az őket foglalkoztató tőkének és a tőketulajdonos profitjának az értékét termelik újra, mint az ipari munkások, hanem annál jóval nagyobb értéket hoznak létre."¹² Gondolatmenetét megerősítendő írja: "Ha a termésből mindent levonunk, ami emberi munka eredményének tekinthető, a maradék csak a természet műve lehet."¹³ De Smith felfogásában termelő munka az, amely a profitot, tehát nem *produit net*-et hoz létre, szélesebbre nyitva ezáltal fogalmát. Produktív munkává lépteti elő az iparban és a kereskedelemben végzett tevékenységet, s a házcseledekre szűkíti az improduktivitást.

Navratil fiziokratákhoz való viszonyára a bizonytalanság jellemző. Paradox módon erre készítette az elsőbbségi vitáktól való elhatárolódás is és az elsőbbség keresése is. A gondolatok eredetiségéről, a részleteknél mutatkozó hasonlóságról folytatott viták valójában arról szóltak, hogy ki is tekinthető a modern közgazdaságtan megalapítójának Adam Smith avagy a franciák. Navratil úgy ítélte meg, hogy bár Smith sokat tanult a fiziokratáktól, akiket

¹¹ Adam Smith: *A nemzetek gazdagsága*. 1992. A Közgazdaságtan klasszikusai. Budapest, KJK 340. o.

¹² Adam Smith: *A nemzetek gazdagsága...I.m.*

¹³ Adam Smith: *A nemzetek gazdagsága...I.m.*

"fényesebb hely illet meg, mint aminőt régebben juttattak nekik osztályrészül", mégsem merné őket a "modern társadalmi gazdaságtan megalapítóinak nevezni." Az elmélet-történet - sajnos - a mai napig ezt az álláspontot foglalja el és a tankönyvekben a fiziokraták a preklasszikusok között foglalnak helyet.

De végső soron, ha a kisebb behatásoktól eltekintünk, mit tekinthetünk Smith saját gondolatának - tette fel a kérdést Navratil. "Úgy hiszem, hogy a lebontott épületből két alapkö marad, amelynek számára nincs hely az előző rendszerekben."¹⁴ Az egyik a *laissez-faire* gondolata - adta meg válaszát. De "A *laissez-faire* elve nem ugyanaz Smithnél, mint a fiziokratáknál. Smith a dolgok magától folyó rendjét kívánja, olyan kormányt - ...- amely behozza a gazdasági szabadságot, aztán leköszön, a fiziokraták pedig olyan viszonyokat óhajtottak, amelyben a szabadságot erőskarú közigazgatás vezesse."¹⁵ Frappáns, máig divatos megállapítás, bár valóságtartalma vitatható.

A fiziokraták kiindulópontja, gondolkodásuk bölcséleti háttere a korabeli, több százból összefutó természetjog volt. Navratil megjegyzésével szemben tehát az angol természetjogi irány is elméletük része volt.¹⁶ Azon a meggyőződésükön alapult, hogy miként a természetben, a gazdaságban is létezik egy természetes, alapvető és általános rend és léteznek örök, megváltozhatatlan törvények. Az emberek képesek arra, hogy felismerjék és cselekvéseikben kövessék e törvényeket, amelyek szerint az ember természetes joga a tulajdon és tulajdonának gyümölcse is. Ha az ember a gazdasági élet törvényeit önkényesen figyelmen kívül hagyja, ha a dolgok természete ellenében beavatkozik, akkor ezzel a "természeti rendet" felborítja, a gazdaság működést megzavarja. A "természetes rend" alaptanából egyenesen következett a szabad csere, a szabad piac, a szabad gazdálkodás, a szabad verseny, a szabad kereskedelem, a széles értelemben vett tulajdon szabadsága és az emberek eredendő egyenlőségének elve.

Ebben a rendszerben is a közjó "őre" az uralkodó. Beavatkozik ahol a sajátos piaci gazdaság törvényeinek működtetése megkívánja úgy ahogy e törvények megengedik. De fogalomhasználatuk, a *despote légale* bizarr szóösszetétel eltakarta, hogy a törvényes *despota* törvényalkotói jogát a természetjog köti. Miután bevezette a törvényeket nincs más feladata, minthogy a dolgok szabad lefolyását biztosítsa, a dolgok természetével ellenkező beavatkozással a dolgok természetes lefolyását ne akadályozza. *Laissez-faire, laissez-passer.*

Kétségtelen, hogy a fiziokraták társadalomképe, amely egyszerre támaszkodott a rendi berendezkedés elfogadására, valamint e társadalmi szerkezetnek és a politikai abszolutizmusnak a természetjog rendszeréből következő normativitására, társadalomfilozófiai értelemben nem a polgári berendezkedés irányába mutatott. Pontosan

¹⁴ Navratil: *Régi igazságok...*i.m. 28. o.

¹⁵ Navratil: *Régi igazságok...*i.m. 28. o.

¹⁶ Navratil: *Régi igazságok...*i.m. 25. o.

tisztában voltak ugyanis azzal, hogy csak a tényleges hatalommal felruházott állam működőképes. De a túlzott hatalmi centralizáció elkerülésére-ellensúlyozására, elsősorban a tanítványok, fontosnak tartották a helyi önkormányzati intézményrendszer megerősítését.

A smith-i társadalom szabad és tulajdonos individuumok politikai közössége, szempontjaik: a szabadság, az individualitás, a tulajdon, a gazdasági cselekvések önérdekre épülő rendje, a "láthatatlan kéz", a szimpátia és az erre épülő morál, amelyek elvezetnek a "szabadság egyszerű és nyilvánvaló rendszeréhez". E kereteken belül azonban Smith is az uralkodó kötelezettségei közé sorolta az egész társadalom, a társadalomhoz tartozó egyének megvédésének és az egyének-csoportok gazdasági erejét meghaladó közművek és közintézmények létrehozásának és fenntartásának kötelezettségeit.

A FILOZÓFIA ÉS A KÖZGAZDASÁGTAN KAPCSOLATA

Navratil számos írásában foglalkoztatta a közgazdasági elmélet és a filozófiai gondolkodás kapcsolata. Különösen az a kérdés, hogy közvetlen filozófiai hatás nélkül létezhet-e tudományos értékű gazdasági elmélet? Meggyőződése volt, hogy pusztán a gazdasági jelenségek megszülethetnek a maguk elméletét, közgazdasági tételek keletkezhetnek a filozófiából merített gondolatok nélkül. Bizonyítására megint a fiziokratákhoz (is) fordult. Szükségük volt-e a bölcséleti háttérre gazdasági nézeteik kifejtéséhez, - vetette fel.

"Amit a fiziokrata gondolkodás a természetfilozófiának köszön, a dolgok természetes rendjébe (ordre naturel) vetett, megingathatatlan hite. Legnagyobb értékű, közgazdaságtani, tudományos elgondolása pedig jól ismert megoszlástana, a javak körforgásáról szóló elmélete. Ennél kisebb értékű, de az iskola gondolkozására jóval jellemzőbb, szellemi alkotása, ugyancsak a közgazdaságtan elmélete terén, szintén közismert termeléstana. Az utóbbi tanításnak gyökerei, jól tudjuk, hogy hová nyúlnak vissza. Ennek a forrásnak semmi köze sincs a természetfilozófiához. De az előbbi tantétel is megáll természetfilozófiai segítség nélkül. A fiziokraták tanításában a természetfilozófia hatása legfeljebb csak a gondolatszerkezet háttére gyanánt szerepel. A fiziokraták tanításában a természetfilozófia hatása inkább általános politikai és részben gazdaságpolitikai elveikben érvényesül. Elméleti gazdaságtani kiindulópontjukban, márpedig ez tanításuknak a minket különösen érdeklő alapja, a természetfilozófia hatását kevésbé látom"¹⁷ - írta Navratil.

Kautz Gyula, magyarul csak néhány éve elérhető, eredetileg németül publikált eszméletörténeti könyvében a fiziokrata rendszer történetének-elveinek egész fejezetet szentelt és a kapcsolatot szorosra fűzte. "mint *kizárólagosan gazdasági elmélet* a fiziokratizmus mindig hiányos és egyoldalú marad, de helyes megértéséhez és méltatásához figyelembe kell venni annak lényegét, tendenciáját és karakterét, mint egy új *etikai-társadalmi doktrínáét* is.

¹⁷ Navratil: *Régi igazságok...*i.m. 192. o.

Amint a Hutcheson, Hume, Steuart és Adam Smith alkotta korabeli angol iskola egy sajátos erkölcsi elmélettel hozta összhangba a népgazdasági eszmék és nézetek rendszerét, úgy a fiziokrata tanítás is egy átfogóbb etikai-politikai eszmerendszer része, és rendelkezik is az ennek megfelelő szellemi alapokkal, kiindulási pontokkal és célokkal."¹⁸

A fiziokraták gondolkodásmódja a természetjog (és természettudományok) hatása alatt állt. Törvény, egyetemes igazság- és rend- centrikus. A természetfilozófia szenzualista ismeretelméletéből kiindulva, az érzékelésre képes emberi természetből vezették le az ember ismereteit és lehetőségeit.

A természetjogi gondolkodók egyik nagy kérdése volt, hogy az ember természetéből milyen normatív magatartás következik az állami és a jogi berendezkedésre, illetve a kormányzat szerepére nézve. Az embert a maga fizikai-biológiai szükségleteiben nézték és általában, az emberi természetről alkotott különböző felfogások ellenére, elismerték a fennmaradáshoz való jogát, következésképpen az alapvető élelmiszerekhez és egyéb dolgok megszerzéséhez és a megszerzés eszközeihez való jogát.

Quesnay is, aki az emberre jellemző, az állatvilágtól megkülönböztető viselkedési tulajdonságait vizsgálta első nem orvosi témájú cikkében, elfogadta, hogy az ember valamennyi természetes ismerete érzékelésből és érzékleti benyomásokból származik. Az érzékek értesítenek a test egyes tulajdonságairól, ezek a benyomások egy összérzékebe *sensorium commune*-be futnak össze és ebből alkotja meg magának a tárgy képét. Az ész, nála, akárcsak Arisztotelésznél, kettős: cselekvő és szenvedő. Az elme spirituális, intelligens és aktív szubsztancia, amely befolyással lehet a testi eseményekre. E befolyásoló hatásán alapszik az ember szabadsága, vagyis az a képessége, hogy ideákat alkot, logikai műveleteket végez velük és a szükséges ismeretek birtokában cselekszik. Az embert nem tekintette gépnek, akit kizárólag szükségletei determinálnak.

Quesnay-nél az akarat is kettős, passzív a szenzitív, vagyis csak érzékelésre képes állatvilágban. Az ember akarata ellenben aktív, mert rendelkezik az intenció és az óhajlás képességével. Akarata intellektuális akarat, ami azt jelenti, hogy rövid távú érdekénél képes távolabbra is tekinteni. Ebben különbözik az állatoktól.

Quesnay az embert képesnek tartotta arra, hogy megkeresse és felfedezze azokat az eszközöket, amelyek révén több anyagi jószághoz jut, mérlegel a különböző eszközök között és kiválasztja a legalkalmasabbakat, a legmegfelelőbbeket és legbiztosabbakat közülük, terveket készít különbözőképpen megválasztott célok szerint. Intellektuális képességeinek kibontakoztatásában korlátot csak ismeretei állítanak.

¹⁸ Kautz Gyula: *A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése*. Magyar Közgazdasági Klasszikusok. Bekker Zsuzsa bevezetésével. 2004 Reprint kiadás. Budapest, Aula. Eredeti megjelenése német nyelven 1860. 256. o.

A fiziokraták elfogadták, hogy az ember eredendő, egyetemes joga az élelemszerzés és a fajfenntartás, függetlenül attól, hogy eredendően jónak vagy rossznak született - ezzel a filozófiai problémával nem foglalkoztak. Szabadságában áll mindazt megtenni, amivel testi és szellemi szükségleteit kielégítheti. E szabadságában csak a másik ember hasonló jogának megsérülése korlátozza. Ez az alapelv magába foglalta annak elfogadását is, hogy bár az ember létfenntartási jogának gyakorlásában szabad, de az anyagi javakból képességeivel arányosan részesedik.

A természetfilozófiában kialakított általános álláspont szerint az ember jóra törekszik és igyekszik a szenvedéseket elkerülni, ebben az öröm és a fájdalom, a jó és a rossz számára az irányadók, ezek befolyásolják cselekedeteit. Gazdasági síkon ez a kölcsönhatások vizsgálatát indította el, a gazdaságosság és az átváltás költségeinek elemzését. A motiváció, a vágyak kielégítése a kereslet és kínálat közötti viszonyban jelent meg.

A formálódó politikai gazdaságtan átvéve a filozófia szemléletmódját a gazdaság szereplőit racionális, önérdékkövető egyéneknek fogta fel. A maga hozzájárulásaként hozzátette a haszon maximalizálásának gondolatát, amely fogalom a mai napig uralja a közgazdasági főiránynak tekintett neoklasszikus közgazdaságtant. Közgazdasági értelemben a haszon annak a viszonylagos örömmek, vagy elégedettségnek a mértéke, amelyhez az anyagi javakban való gyarapodás juttatja az embert. Hogy várt haszna a várt költségéhez képest maximális legyen. Ez az érdek egyszerre mozgatóerő, tehát oka, és szándék, vagyis célja a cselekedeteknek.

Természetjogi megközelítésben a társadalmi berendezkedést illetően az emberi természet együttműködésre hajlik. A természetfilozófia klasszikus és modern képviselői szerint az emberek természetében rejlik, hogy közösségi lények s szükségből, vagy célszerűségből - az irányzatoktól függően - szövetségre lépnek egymással, megegyeznek a hatalom gyakorlásának „megszervezésében”, egy társadalmi szerződés megkötésében.

A fiziokraták, s később a közgazdaságtan általában az ember társulásra való képességét nem fogadta be a *homo oeconomicus* tulajdonságai közé. (A smith-i "szimpátia" kikopott az emberképből, szolidaritás mai formájában pedig még nem vált sajátjává). A gazdasági kapcsolatokat a szabadpiac, a versengés, s a nyereség és profitelv koordinálja. Az egyéni önérdéket követő racionális cselekedetek összessége társadalmi léptékben nézve is pozitív, az összérdek megvalósulásához vezet. Vagyis amíg egyesek önzését mások önzése kordában tartja az egyéni célok követése társadalmi jólétet is hoz.

E tudomány önállóságának kezdetén filozófiai, illetve etikai örökség volt az igazságosság keresése. Az igazságos ár, az igazságos, egyenértékű csere, a cserearányokat meghatározó érték keresése, a pénzkamat igazságos voltának felvetése, a termelési feltételekhez való

egyenlő hozzájárulás (a tulajdon biztonsága), az elosztás igazságossága, és a harmóniára, a makrogazdasági egyensúlyra való törekvés.

GAZDASÁGI TÁBLÁZATOK

Quesnay tételeinek bizonyításában fontos szerep jutott a széleskörű statisztikai adatokból építkező, gondos, részletekbe menő számításoknak, valamint az eredmények gazdasági táblázatokba foglalásának. Adataiban, ábrázolási módját és megoldási fokát tekintve többféle táblázatot hagyott ránk: a cikk-cakk formában közölt *Tableau économique* néven ismert táblázatoktól (1758-59), a "*Philosophie rural*"-ban megjelent "*Précis*"(1763) helyébe lépő "*Formule du Tableau économique*" végső formájáig (1766).

Quesnay a gazdasági élet statikus egyensúlyi állapotának felrajzolásához a gazdaságot dinamikájában vizsgáló táblázatoktól jutott el. A "*Tableau économique*"-ban még a termelés (jövedelem) bővülésének lehetőségeit kereste, a "*Formule*"-ben viszont a lehetséges maximális növekedés egyensúlyi feltételeit írta le.

A gazdasági élet körfolyamatának, a termelés-forgalom-fogyasztás egységének felismerését, az áru-pénz folyamatok modellezését Mirabeau márki az írás, a pénz feltalálása után az emberiség harmadik legfontosabb találmányának nevezte. S bár Samuelson akként gúnyolódott, hogy a "tűz, a kerék és a brandy követték a sorban", a közgazdaságtudomány "új tudománnyá" a folyamatok makrogazdasági és körforgás jellegének felismerésével vált. A fiziokratáknál a gazdaságot a jövedelmek elköltésének módja állíthatja vissza az egyensúlyi pályára, ha az nem-egyensúlyi állapotba került. Az egyensúlyi pályára találás máig az elmélet egyik legfőbb megoldatlan feladata maradt.

A táblázatok részletes bemutatásától és elemzésétől itt eltekintek. Azért is, mert Navratil látószögéből kiestek, talán magyarázat erre, hogy Adam Smith táblázatokkal nem próbálkozott.

Az elmúlt századok során azonban számos vállalkozó akadt, aki megkísérelte értelmezni, magyarázni ezeket a táblázatokot. Szinte nem akadt olyan jelentősebb elméleti közgazdász, aki ne próbálta volna meg ennek "az egész modern gazdaságtan számára megoldatlanul maradt szfinx-talánynak" a tisztázását és ne készítette volna el kora tudományos technikájának alkalmazásával a maga Táblázatát. Leontief is Quesnay-tól indult el, amikor az amerikai gazdaság "*Tableau économique*"-ját megszerkesztette.

Quesnay táblázatai alapvetően két irányban inspirálták az elméleteket. A "*Tableau économique*" a polgári növekedélméletek, az újratermelést elsősorban a jövedelmek oldaláról megközelítő dinamikus egyensúlyi elméletek számára szolgált kiindulásként. A "*Formule*" Marx újratermelési sémáira és Marx nyomán a marxista próbálkozásokra hatott.

(Marx a sokféle táblázatból csak az általa irodalmi forrásként megjelölt Daire gyűjteményes kötetben közölte "Formule"-t ismerhette).

A FIZIOKRATÁK TUDOMÁNYTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

A fiziokraták a "nagy elméletet" alkotók sorába tartozhatnának ha megszabadulnának Adam Smith értékelésétől. "Azt a rendszert, amely a mezőgazdaságot tünteti fel minden ország jövedelmének és jólétének egyetlen vagy legfőbb forrásául, tudomásom szerint egy nemzet sem tette egészen magáévá és jelenleg csak Franciaország néhány nagytudású és nagytehetségű emberének elgondolásában él. Bizonyára nem lenne érdemes hosszasan vizsgálnom egy olyan rendszer tévedéseit, amely a világon sehol és soha nem ártott és valószínűleg nem is fog ártani. Igyekszem majd mégis ennek a rendkívül szellemes rendszernek körvonalait lehető világossággal megmagyarázni."¹⁹ - írta Smith a *Wealth of Nations* művének, a magyar kiadásokban ritkán fellelhető negyedik fejezetében. Bár pár sorral később elismerte működésük pozitív következményeit a tartományok közötti gabonakereskedelem, a külföldi országokkal folytatott kereskedelem korlátozásának feloldása, a haszonbérleti szerződések időtartamának felemelése, stb. területén. De eddig az olvasók már nem jutnak el. Még Kautz is arra a következtetésre jutott alapos és részletes elemzésében, hogy Turgot miniszter menesztése után a fiziokratizmus "legalábbis megszűnt az irodalomban és a gyakorlatban egyaránt létezni egységes, önálló nemzetgazdasági doktrínaként;"²⁰

Smith tömör jellemzésében mindjárt a fiziokrata iskola alapvető törekvéseként megjelölt cél korrigálásra szorul. A fiziokraták soha nem mondták, hogy gazdaságpolitikájuk minden országra illik, mindig hangsúlyozták, hogy népességben bővelkedő, nagy mezőgazdasági területtel rendelkező ország, tehát Franciaország lebeg szemük előtt. A kis, kereskedő államok számára ajánlott gazdaságpolitika más elveket követhet - mondták. S ártottak-e?

A 18. század közepétől a francia kormányzat három alkalommal fiziokrata elveket követő liberális gazdaságpolitikával próbálkozott. Az egyes tartományok szintjén az intendánsok ennél gyakrabban vezettek be a felvilágosodás és a fiziokratizmus szellemében kisebb, helyi reformokat. Az amerikai függetlenségi harc nyomán a francia gyarmatpolitika új iránya (részben) fiziokrata gyakorlati programra támaszkodott. Maguk az amerikai függetlenségi háború vezetői is rokonszevvvel fogadták a mezőgazdaság fejlesztését hirdető nézeteket.

A liberalizálás első időszaka Bertin pénzügyi főellenőr (pénzügyminiszter) nevéhez köthető. (A gazdasági liberalizmus kezdetét Franciaországban 1763. május 25-i rendeletétől számítják, amelyben engedélyezte a gabona szabad kereskedését az ország határain belül). A

¹⁹Smith, A.: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól* 1940. Budapest, Magyar Közgazdasági Társaság, Fordította: Éber Ernő. 177. o.

²⁰ Kautz: *A Nemzetgazdaságtan...*i.m. 274. o.

mezőgazdaság fejlesztését elősegítő gondolatok mellé állt. Mezőgazdasági társaságokat hozott létre a nemesség tagjainak közreműködésével, támogatta a mintagazdaságokat, amelyekben korszerű művelési módokat alkalmaztak, műveletlen földterületeket vontak művelésbe, stb. Bertin feloldotta a gabonaszállítások korlátozását az ország határain belül és kívül, s az eladási hely és ár szabályozását is. (A paraszt ugyanis köteles volt búzáját a szomszédos város piacán értékesíteni). Tervbe vette az egységes földadó bevezetését is. Ezt előkészítendő elrendelte a földbirtokok kataszteri felmérését, rendeletét azonban XV. Lajos visszavonta. Az 1768-69-es évek rossz gabonatermése azonban áruhiányt, éhínséget és felkeléseket váltott ki. Az emberek a gabonátárolókat kifosztották és kényszerítették a kereskedőket, hogy alacsonyabb áron adják el a gabonát. A Bertin helyébe lépő új pénzügyminiszter a következő évben visszatért a szabályozott gabonapiaci rendtartáshoz.

1774-ben a fiziokrata elkötelezettségű Turgot pénzügyminiszterként számos liberális intézkedést hozott. Felszámolta a céheket, szabaddá tette a gabonakereskedelmet, robot helyett általános pénzadót vezetett be, stb.. Quesnay *Maximáit* újra kiadták, s a mester 1774. december 16-án azzal a tudattal hunyta le szemét, hogy a francia gazdaság egy piaci versenyzgazdaság útjára lép. A kenyérhiány, a "lisztháború" a következő év, Turgot leváltása és reformjainak eltörlése pedig a rákövetkező év eseményei lesznek. Turgot élete végéig meg volt győződve arról, hogy bukását (1776) nem gazdasági okok idézték elő, hanem egy gondosan kitervelt összeesküvés.

A versailles-i béke megkötésekor 1783-ban már nem Necker, hanem egy vidéki nemes, Calonne a pénzügyminiszter. Még csak sejteni lehetett, hogy nagy az államháztartás hiánya, s Calonne még hihette is, hogy a gazdasági növekedés beindulásával az adósságok majd mérséklődhetnek. Elindított egy rendkívül ambiciózus gazdaság-élénkítő programot, amelynek keretében hitellel támogatott nagy infrastrukturális beruházásokat, anyagilag segítette a vállalkozásokat.

Ekkor építették-korszerűsítették Le Havre, Dieppe, Rochelle, Cherbourg²¹ és Marseilles kikötőit, kövezett utak készültek a tartós McAdam-Trésaguet-féle technikával, csatornákat építettek. Calonne egységesítette az útvámokat a belföldi kereskedelem megkönnyítésére, megalapította az Indiai Társaságot segítve ezzel a Dél-Indiába irányuló kereskedelmet. Számos kereskedelmi egyezményt kötött abból a megfontolásból, hogy a verseny erősíti a gazdaságot. (Az 1786-ban aláírt francia-angol kereskedelmi szerződéssel például megnyitotta a piacokat egymás áruai előtt. Egyes gazdaságtörténészek szerint a francia bortermelés és

²¹ A cherbourg-i kikötő egy gigantikus, műszakilag-anyagilag elhibázott vállalkozás volt. Tervezője 91 db hatalmas, kúpalakú építményből egy erőd-láncot képzelt el. Egy-egy "bólya" 18 méterrel emelkedett a víz szintje felé és kővel megtöltve 48 000 tonnát nyomott. 1784 és 1786 között kilenc darab készült el, a kilencediket nagy ünnepség keretében, a király jelenlétében helyezték vízre. A létesítményeket azonban nem lehetett stabilizálni, a tenger hullámai betörték az oldalfalakat, belsejükbe tengeri férgek költöztek, aminek következtében már látványuk is ijesztő volt. Amikor a munkálatokat leállították 28 millió livre-t költöttek el. Simon Schama: *Polgártársak, a francia forradalom krónikája*. 2001. Budapest, Európa. 83-88. o.

selyemgyártás felvirágzása mellett a textilipar más ágazataiban valamint a vasfémártermelésben bekövetkezett visszaesés lett a következménye. Mivel a francia termékek nem bírták a versenyt az olcsó angol termékekkel). Gazdaságpolitikáját szokás a Quesnay-féle (fogyasztási) kiadás-növelő gazdaságpolitika követéseként meghatározni, noha éppen annak lényegét, a makroszintű arányokat sértette meg. Pazarló, luxus kiadásokat finanszírozott folyamatosan felvett kölcsönökből.

Néhány évvel később, amikor Calonne az államadósság tényleges nagyságát már nem titkolhatta, egy átfogó, radikális reformprogramot terjesztett az Előkelők Gyűlése elé. A reformcsomag fiziokrata szellemben készült, fiziokrata tanítványok közreműködésével. (Le Mercier de la Rivière, Dupont de Nemours). Három, a pénzügyi igazságosság, a politikai párbeszéd és a gazdasági szabadság területét érintette. Tervbe vette az egységes, mindenkire kiterjedő közteherviselés, a gazdaság eredményességéhez igazodó földadó bevezetését, politikai döntésekben a helyi szintek (önkormányzatok) szerepének erősítését, bizonyos kötelezően elrendelt ingyenes munkák pénzbeli megváltásának lehetőségét, egy egységes belső piac megteremtését a sokféle vámok egységesítésével. Összességében számos elgondolásában emlékeztetett Turgot reformprogramjára.

1787. február 22-én az Előkelők Gyűlésén Calonne legalábbis remélte, hogy a két rendet meggyőzi a pénzügyi válság súlyosságáról és elfogadtatja velük elgondolásait. A kiváltságos rendek elfogadták az alapelveket, de a reformokat Calonne távozásához kötötték és a Rendi Gyűlés²² hatáskörébe utalták. Nagyszabású reformkoncepcióját ugyanis hiteltelentette személye, korrupció, tékozló, fényűző életvitele. Azok a hírek-tények, hogy állami (királyi) birtokokat olcsón privatizált, kétes vállalkozásokat finanszírozott közpénzekből, „pénzrontással” spekulált. Nem kevés történész a francia forradalom kitörését Calonne elhibázott politikájához és a Rendi Gyűlés összehívásához köti.

A nyolcvanas években Franciaország számos, a hollandokkal, spanyolokkal, oroszokkal kötött kereskedelmi szerződésébe bekerült a fiziokrata doktrínához köthető kereskedelmi szabadság elve. Gyarmataira nézve pedig törvényekben rögzült. A fiziokrata tanítvány, Le Mercier érdeme volt, az elméleti alapvetéstől a törvényi szabályozásig, hogy a király 1784. augusztus 30-i leiratában a gyarmatoknak (részleges) kereskedelmi szabadságot adott.²³

²² Az Előkelők Gyűlésén két rend: az arisztokrácia és az egyház vett részt. A Rendi Gyűlésnek a harmadik rend, tehát a polgárság is tagja volt. A Rendi Gyűlés 1789. június 17-i ülésén a harmadik rend Nemzetgyűléssé nyilvánította magát, miután az udvar kizárta képviselőit a versailles-i *Menus Plaisirs* (Kis Öröme) termeiből. 1789. június 20-án a képviselők esküt tettek a Labdaházban, hogy addig nem oszlanak fel, amíg meg nem fogalmazzák a királyság új alkotmányát. 1789. július 9-én a gyűlés Alkotmányozó Nemzetgyűléssé kiáltotta ki magát. 1789. augusztus 4-én eltörölték a feudális előjogokat, 26-án kiadták az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát*. Időközben, 1789. július 14-én a Bastille lerombolásával kitört a forradalom.

²³ Le Mercier de la Rivière Martinique intendantsaként gazdaságpolitikájában is fiziokrata elveket követett. A hétéves háború kezdetén Martinique szigetén a gazdaság válságos állapotba került. Eladatlan élelmiszer szállítmányok hevertek a sziget raktáraiban, az államkincstárban nem volt pénz a közfeladatok ellátására, a flotta állományának megjavítására. Le Mercier úgy gondolta, hogy mesterségesen teremt vásárlóerőt, s ezzel életet lehel a gazdaságba. Elképzelése szerint az állam egyfajta papírpénzt bocsát ki és ezzel fizet a munkásoknak, akiket azért

1784-ben királyi rendeletben szabályozták a rabszolgamunkát a gyarmatokon. A törvény követte Le Mercier egy korábbi törvényjavaslatát, aki előírta a munkavégzés feltételeit, időtartamát és szabadabbá tette a szombatot. Külön intézkedett a terhes nőkről és a sokgyerekes anyákról. Elrendelte, hogy az ültetvény tulajdonosa munkásai egészségügyi ellátására kórházat köteles fenntartani. A rabszolgaság eltörlését 1794-ben a Nemzetgyűlés deklarálta. (Tényleges eltörlésére azonban később került sor).

A fiziokraták több évtizedes álma vált valóra, amikor a Nemzetgyűlés 1790. november 23-án elfogadta a nettó jövedelemmel arányos földadó bevezetését. A programba felvett kataszteri térkép viszont csak évtizedek múlva, 1850-re készült el. A francia nemesség éppúgy ellenállt, mint a magyar nemesség II. József földösszeírás rendeletének.

A Nemzetgyűlés sorozatban hozott fiziokrata szellemű törvényeket, fiziokrata nézeteket emeltek törvényi szintre. Ilyen volt a gyarmatok szintjére vitt igazságszolgáltatás, a koronabirtokok művelésbe adása, a vidéki közbiztonság biztosítására rendőrség felállítása, stb.

A század hetvenes éveitől a felvilágosodás eszmei áramlatával együtt a fiziokrata elképzelések már nemcsak Franciaországra korlátozódtak. A felvilágosult Európában Párizs diktálta a stílust és az ízlést, Párizs állt a figyelem középpontjában. A Párizsban fenntartott "ügnökségek", "irodalmi tudósítások" naprakészen informálták Európa egyes udvarait. Aki csak tehette utazott és Párizsba látogatott. Jövendő államfők, miniszterek, kiváló értelmiségiek érkeznek egy lord, egy herceg kíséretében Franciaországba, és ott töltenek esetleg hosszú éveket.

A szalonok, az akadémiák, olvasótermek, szabadkőműves páholyok otthont adtak a tudományról, irodalomról folytatott viták, a személyes találkozások, beszélgetések számára. A fiziokrata alapelvek követőkre találtak. Friedrich von Baden németalföldi örgróf, II. József német-római császár, Peter Leopold toszkán nagyherceg, III. Gusztáv svéd király, II. Katalin orosz cárnő, Poniatowski lengyel király, stb. "felvilágosult" egyeduralkodók fiziokrata tanítványokat is felkértek ambiciózus cselekvési programjuk kidolgozására. Fiziokrata tanítványok vállalkoztak a korzikai, az amerikai és a lengyel korszerű, demokratikus alkotmányok kidolgozására.

A tradicionálisan mezőgazdasági országokban formálódott egy olyan gazdasági program, amely a mezőgazdasági termelés modernizálásából indult ki. Új gazdasági-művelési módszereket alkalmaztak. (Baudeau a lengyel kormány első intézkedései között a jobbágyság intézményének felszámolását jelölte meg).

alkalmaz, hogy a háborúban megsérült hajórészeket a szükséges javításokat elvégezzék. A munkások bérükből élelmiszereket vesznek és jövedelemhez jutnak az eladók. A következő évben így nincs akadálya, hogy az újratermelés megvalósuljon. Le Mercier azonban nem kapott engedélyt bankalapításra, ekkor maga próbált "kis bank"-ként működni. 2 millió livre kölcsönt vett fel saját vagyona terhére és ebből fizette az egyébként az államot terhelő kiadásokat. A király azonban nem ismerte el adósságát és Le Mercier a kamatok fizetésébe tönkrement.

Németországban, Olaszországban vagy Spanyolországban számos elkötelezett író, tanár lefordította és terjesztette a fiziokrata műveket. A toszkán uralkodó Mirabeau tanácsát követve tette szabaddá a gabonakereskedelmet, törölt el vámokat és a paraszti adót.

"Oroszországban csupán két gondolkodó írásában jelenik meg a fiziokrata rendszer képviselője és helyeslése: Chreptovics és Dimitrij Galicin herceg, aki a fiziokrata tanítás alapelveit fejezi ki ... könyveiben meglehetősen sajátos utat javasol, és minden különösebb siker nélkül új eszméket és elveket mutat be."²⁴ -írta Kautz. De Galicin, aki párizsi nagykövet volt, Diderot ajánlására Le Mercier-t javasolta II. Katalin cárnő törvényhozó bizottságába. Le Mercier szédületes karrier előtt állt, a fiziokraták azt remélték, hogy bevezeti a társadalmak természeti rendjét. Le Mercier azonban a szentpétervári találkozót lekéste, a moszkvai fogadáson pedig udvariatlan válaszával a cárnőt magára haragította és távoznia kellett az országból.

Az oktatás céljáról, tartalmáról, szervezetéről Európa-szerte felerősödött elméleti vitában a fiziokraták a köznevelés, az elemi szintű ingyenes közoktatás bevezetése mellett foglaltak állást szemben egyes "filozófusokkal" (Rousseau, Voltaire). Fel akarták számolni az analfabétizmust, modernizálni a tananyagot, a latin nyelv helyett a nemzeti nyelven történő tanítást javasolták. Szükségesnek tartották a parasztok oktatását ahhoz, hogy a földművelés technikája javuljon és az új módszerek elterjedjenek. Szemléletükben a tudás gazdagságot teremt. Ebben a szellemben dolgozták ki a lengyel és svéd király felkérésére iskola-programjukat. (Baudeau, Dupont de Nemours).

A lengyel arisztokrácia és a középnemesség körében a francia felvilágosodás hatására formálódó lengyel filozófiai gondolaton belül kialakult a fiziokrata iskolának egy lengyel vonala. A fiziokratizmus egyetemi tananyag a jövő elitjét képző, 1740-ben alakult varsói piarista Collegium Nobilium egyetemen, s az 1765-ben királyi kezdeményezésre létrejött katonatisztképző intézményben. Az első fiziokrataként számon tartott híres piarista pap Antoni Poplawski (1739-1786) a kormányzási elveket egyenesen a "*Tableau économique*" szempontjai szerint akarta oktatni már elemi szinten.

²⁴ Kautz: *Nemzetgazdaságtan...*i.m. 273.

A FIZIOKRATAK TUDOMANYOS ERTEKE

Miért fontos számunkra, hogy a felvilágosodás korához tartozó francia közgazdászok, a fiziokraták elméleti rendszerét tudományos teljesítményükhöz mértén értékeljük? Az elmélettörténetben François Quesnay nevének táblázatai biztosítanak helyet, s ezt, az elmélet fejlődési vonalát meghúzó, a fő csomópontokat hangsúlyozó szemlélet, továbbá az oktatás időszámba szorítása, el kell fogadnunk, indokolja is. Meg kell értenünk, hogy munkásságuk jelentősége az idők folyamán szemléletük legfontosabb elemére, a gazdasági táblázatokban kicsúcsosodó szellemi teljesítményükre összpontosul.

A *Tableau*-k, tekintsük azokat modelleknek, szemléltető eszközöknek, vagy különös gépezetek látvány-másolatainak²⁵ paradigma váltást hordoztak. A gazdaság egészével foglalkoztak, annak ideológiai, politikai, társadalmi dimenzióival és ezek kölcsönhatásaival. A hagyományos gazdálkodási módtól a figyelmet a piacgazdálkodás felé fordították. Ebből a szempontból nézve kevésbé érdekes, hogy minden tételük helyes volt-e. A táblázatokba szorult rendszerszemlélet azonban, talán az erős absztrakció és sajátos nyelvezet miatt, az idők folyamán fokozatosan elhalványult, majd elveszett, s magyarázatukban egyre inkább valamilyen bravúros technikai megoldásra helyeződött a hangsúly.

A közgazdaságtudomány valóban "új tudománnyá" a nemzetgazdasági folyamatok körforgás jellegének fiziokratákhoz köthető felismerésével vált, amelyre nézve fontos a "tisza termék" (a jövedelem) kiindulópontja és elköltésének módja, amennyiben a gazdaság nem-egyensúlyi állapotba kerül. De nem szerepelnek a Nobel-díjas közgazdászok között, mert Friedmant idézve "férfiak" voltak ugyan, de nem "amerikaiak" és nem végeztek a "Chicagói Egyetemen". Franciául írtak és gondolkoztak.

²⁵ Loïc Charles: *The visual history of the Tableau Économique*. European Journal of History of Economic Thought. 2003. Winter. pp. 527-550.

HIVATKOZÁSOK

- Cantillon, R.: *Essay de la nature du commerce en générale*. Éd. Takumi Tsuda. 1979. Tokyo, Kinokuniya
- Csató, K.,: *Egy fiziokrata: Paul-Pierre Le Mercier de la Rivière*. 2005. KTI Műhelytanulmányok. MT-DP. 2005/21
- Csató, K., Horváth, J., Soós, S., Virág, I.: *Az emberi természet a közgazdasági elméletek tükrében*. In: Stratégiai Kutatások. 2006-2007. Kutatási jelentések. Budapest, 2007. MeH - MTA
- Kautz Gyula: *A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése*. Magyar Közgazdasági Klasszikusok. Bekker Zsuzsa bevezetésével. 2004 Reprint kiadás. Budapest, Aula
- Mandeville, B.: *A méhek meséje avagy magánvétkék - közhaszon*. 1969. Budapest, Helikon.
- Navratil, Á.: *Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban*. Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozat. A bevezetőt írta és szövegeket válogatta Hild Márta. 2007. Budapest, Aula
- Smith, A.: *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms delivered in the University of Glasgow by Adam Smith*. Internet
- Smith, A.: *A nemzetek gazdagsága*. A közgazdaságtan klasszikusai. Fordította: Bilek Rudolf. 1992. Budapest, KJK.
- Smith, A.: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól* 1940. Budapest, Magyar Közgazdasági Társaság.
- Quesnay, F.: *Oeuvres économiques complètes et autres textes*. Édité par Christine Théré, Loïc Charles et Jean-Claude Perrot. 2005. Paris, INÉD.
- Charles, L.: *The visual history of the Tableau Économique*. European Journal of History of Economic Thought. 2003. Winter. pp. 527-550.

DISCUSSION PAPERS PUBLISHED SINCE 2007

2007

- Mirco TONIN: Minimum Wage and Tax Evasion: Theory and Evidence. MT-DP.2007/1
- Mihály LAKI: Evolution on the market of foreign language teaching services in Hungary. MT-DP.2007/2
- VINCZE Péter: Vállalatok tulajdonosi irányításának változatai. MT-DP.2007/3
- Péter CSÓKA - P. Jean-Jacques HERINGS - László Á. KÓCZY: Stable Allocations of Risk. MT-DP. 2007/4
- Judit TEMESVÁRY: Signal Extraction and Hyperinflations with a Responsive Monetary Policy. MT-DP. 2007/5
- Péter KARÁDY - Ádám REIFF: Menu Costs and Inflation Assymetries. Some Micro Data Evidence. MT-DP. 2007/6
- Mária LACKÓ: Interrelationships of the Hidden Economy and Some Visible Segments of the Labour Market. MT-DP. 2007/7
- HERMANN Zoltán: Iskolai kiadási egyenlőtlenségek, 1992-2005. MT-DP.2007/8

2008

- CSERES-GERGELY Zsombor - MOLNÁR György: Háztartási fogyasztói magatartás és jólét Magyarországon. Kísérlet egy modell adaptációjára. MT-DP.2008/1
- JUHÁSZ Anikó – KÜRTI Andrea – SERES Antal – STAUDER Márta: A kereskedelem koncentrációjának hatása a kisárutermelésre és a zöldség-gyümölcs kisárutermelők alkalmazkodása. Helyzetelemzés. MT-DP. 2008/2
- Ákos VALENTINYI – Berthold HERRENDORF: Measuring Factor Income Shares at the Sectoral Level. MT-DP.2008/3
- Pál VALENTINY: Energy services at local and national level in the transition period in Hungary. MT-DP.2008/4
- András SIMONOVITS: Underreported Earnings and Old-Age Pension: An Elementary Model. MT-DP.2008/5
- Max GILLMAN – Michal KEJAK: Tax Evasion and Growth: a Banking Approach. MT-DP.2008/6
- LACKÓ Mária – SEMJÉN András: Rejtett gazdaság, rejtett foglalkoztatás és a csökkentésükre irányuló kormányzati politikák - irodalmi áttekintés. MT-DP. 2008/7
- LACKÓ Mária: Az adóráták és a korrupció hatása az adóbevételekre - nemzetközi összehasonlítás (OECD országok, 2000-2004). MT-DP. 2008/8
- SEMJÉN András – TÓTH István János – FAZEKAS Mihály: Az EVA tapasztalatai vállalkozói interjúk alapján. MT-DP. 2008/9
- SEMJÉN András – TÓTH István János – FAZEKAS Mihály: Az alkalmi munkavállalói könyves foglalkoztatás munkaadói és munkavállalói interjúk tükrében. MT-DP. 2008/10
- SEMJÉN András – TÓTH István János – MAKÓ Ágnes: Az alkalmi munkavállalói könyves foglalkoztatás és a rejtett gazdaság kapcsolata (Elemzés az AM könyves munkavállalók kérdőíves megkérdezése alapján). MT-DP. 2008/11
- FAZEKAS Mihály: A rejtett gazdaságból való kilépés dilemmái
Esettanulmány - budapesti futárszolgálatok, 2006-2008. MT-DP. 2008/12

- TÓTH István János – SEMJÉN András – MEDGYESI Márton – CZIBIK Ágnes:
Egy rejtett gazdasággal kapcsolatos lakossági felmérés tapasztalatai. MT-DP.
2008/13
- BÍRÓ Anikó - VINCZE János: A gazdaság fehéritése: büntetés és ösztönzés.
Költségek és hasznok egy modellszámítás tükrében. MT-DP. 2008/14
- Imre FERTŐ - Károly Attila SOÓS: Marginal Intra-Industry Trade and Adjustment
Costs - A Hungarian-Polish Comparison. MT-DP. 2008/15
- Imre FERTŐ - Károly Attila SOÓS: Duration of trade of former communist
countries at the EU. MT-DP. 2008/16
- FERTŐ Imre: A magyar agrárexport kereskedelmi előnyei és versenyképessége az
EU piacán. MT-DP. 2008/17
- Zsolt BEDŐ - Éva OZSVALD: Codes of Good Governance in Hungary. MT-DP.
2008/18
- DARVAS Zsolt - SZAPÁRY György: Az euróövezet bővítése és euróbevezetési
stratégiák. MT-DP. 2008/19
- László Á. KÓCZY: Strategic Power Indices: Quarrelling in Coalitions. MT-DP.
2008/20
- Sarolta LACZÓ: Riskiness, Risk Aversion, and Risk Sharing: Cooperation in a
Dynamic Insurance Game. MT-DP. 2008/21
- Zsolt DARVAS: Leveraged Carry Trade Portfolios. MT-DP. 2008/22
- KARSAI Judit: "Az aranykor vége" - A kockázati- és magántőke-ágazat fejlődése
Közép- és Kelet-Európában. MT-DP. 2008/23
- Zsolt DARVAS - György SZAPÁRY: Euro Area Enlargement and Euro Adoption
Strategies. MT-DP. 2008/24
- Helmuts AZACIS - Max GILLMAN: Flat Tax Reform: The Baltics 2000 – 2007.
MT-DP. 2008/25
- Ádám SZENTPÉTERI - Álmos TELEGDY: Political Selection of Firms into
Privatization Programs. Evidence from Romanian Comprehensive Data. MT-DP.
2008/26
- DARVAS Zsolt - SZAPÁRY György: Az új EU-tagországok megfelelése az optimális
valutaövezet kritériumainak. MT-DP. 2008/27

Discussion Papers are available at the website of Institute of Economics
Hungarian Academy of Sciences: <http://econ.core.hu>